

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יא, תש"כ

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מקומות וכינוייהם

א. הא-הידיעה בשמות מקומות

בשגרת הדיבור והכתיבה גורסים רבים את שם החבל שבסביבות חדרה — זכרון-יעקב בהא-הידיעה: השומרון. לומדי כתיבת-הארץ מגדירים את ההרים שמצפון להרי-יהודה ועד לעמק-יזרעאל כהרי השומרון. לעומתם יש מצביעים על העובדה, כי שומרון הוא שם פרטי מובהק, ויש אפוא לגרסו תמיד בלי הא-הידיעה.

על מקור השם שומרון נאמר לנו, כי עמרי קנה את ההר מאת שמר ובנה שם עיר בשם שומרון, על שם שמר אדוני ההר שומרון (מל"א טז, כב). זהו אפוא שם, שהומצא במיוחד להר ולעיר האמורים. במקרא נמצא שם זה עשרות פעמים, ותמיד ללא הא-הידיעה — לא גלויה ולא מובלעת: בשומרון, משומרון — אותיות השימוש בלי סימן של יידוע. גם הצורה הארמית שְׁמֶרִין שבספר עזרא היא ללא יידוע. מסתבר מכאן, שיש להסכים לגזרה, האוסרת את השימוש בהא-הידיעה עם השם שומרון.

אין ספק, שהגרסה הנפוצה כיום, השומרון נתקבלה בהשפעת שמותיהם של אזורים אחרים בארץ, שהם נגרסים עם הא-הידיעה: השרון, השפלה, הנגב, הכרמל ועוד. אולם ודאי שנקיטת גזרה-שווה משמות אלה אינה מוצדקת, כי מקובל שכל אלה הם שמות כלליים, והפיכתם לפרטיים מחייבת את היידוע. מקובל כי שרון משמעו מישור סתם,

ואילו השרון המסוים הוא מישור החוף של ארץ-ישראל; שפלה היא חבל-ארץ כל שהוא, שאין בו הרים, ואילו השפלה היא שפלת יהודה; נגב הוא גם ארץ נגובה ויבשה וגם צד דרום, ואילו הנגב המיודע הוא חבל הארץ הדרומי והיבש של ארץ-ישראל; כרמל הוא ארץ כרמים או שטח פורה, ואילו הכרמל הוא הר מסוים; גליל הוא כל חבל ארץ, ואילו הגליל הוא קיצור השם גליל הגויים, חבל הארץ הצפוני המסוים של ארץ-ישראל. הוא הדין גם לגבי שמות מקומות אחרים, שאף הם מקורם בשמות כלליים. מבחינה זו מוצדק, למשל, הכינוי המיודע העמק, שבגלל יידועו מכירים הכול, כי הוא עמק מסוים, וזה קיצור של עמק-זרעאל. לא כן שומרון, שהוא כאמור שם פרטי מובהק, וכשם שאין לגרוס "היהודה", כך אין לגרוס "השומרון".

אולם בדיקה נרחבת יותר מלמדת אותנו, כי הכלל האמור אינו מוצק כל-כך.

(א) יש שמות שונים של מקומות, הנראים בהחלט כשמות פרטיים — ובכל זאת הם נגרסים גם במקרא, במקומות מסוימים, בהא-הידיעה. השם לבנון, למשל, אינו ידוע לנו אלא כשם להר מסוים; ושם זה התהווה כפי הנראה מהמלה "לבן", ממש באותה דרך ששומרון התהווה משמר. והנה במקרא מכוונה ההר הזה גם לבנון וגם הלבנון, בשתי הצורות ברור, שאין הכוונה אלא להר הזה. גלעד אף הוא שם פרטי. אמנם לפי המסופר במקרא מקורו ב"גל-עד", אולם הניקוד שונה, ומלבד גלעד כשם אדם אין לנו אלא גלעד כשמו של אותו חבל ארץ. והנה, במקרא

מכונת חבל הארץ גם גלעד וגם הגלעד. הירדן אף הוא, כמדומה אינו אלא שמו הפרטי של אותו נהר. אמנם ייתכן, שיש רמז לכך, שאף זהו מקורו בשם-עצם כללי שנשתכה, שם שמובנו "נהר" או "נחל" סתם: "כי יגיח ירדן אל פיהו" (איוב מ, כג), ואולי גם "מארץ ירדן וחרמונים" (תהלים מב, ז). גלבוּע הוא שם-עצם פרטי, ובכל זאת הוא במקרא כמעט תמיד בה-הידיעה, אך יש גם גלבוּע בלי הא זו. כללו של דבר, דומה שיש כמות מספקת של דוגמאות לשמות פרטיים של מקומות, הנמצאים במקרא עם הא-הידיעה.

(ב) עובדה מעניינת היא, שיש גם חיזיון הפוך: שמות כלליים שהיו לשמות פרטיים, ובכל זאת הם כתובים לפעמים ללא הא-הידיעה. גבעה היא כמובן שם כללי, וכשהוא נהפך לשם פרטי של עיר מסוימת — מן הדין שצורתו תהיה הגבעה; והנה עובדה היא, כי עיר זו מכונה במקרא פעמים אחדות גבעה, ללא הא. וכן העיר הרמה, המכונה גם רמה. על כרמל אמרנו, שזהו במקורו שם-עצם כללי ולכן מן הדין הוא שההר המסוים יכונה הכרמל; אולם מצאנו "כְּתָבוֹר בַּהֲרִים וְכִרְמֵל בַּיָּם" (ירמיה מו, יח), וההקבלה לתבור מוכיחה, שהכוונה לכרמל המסוים — וניקוד כף-הדמיון הוא בשווא!

עובדות אלה מלמדות, כמדומה, כי לא הייתה קביעות מוחלטת לגבי הוספת הא-הידיעה לשמות מקומות, וכנראה במיוחד לשמות מחוזות וחבלי ארץ. שמות כלליים שנהפכו לפרטיים נגרסו גם ללא הא זו, ושמות הנראים כפרטיים מובהקים נגרסו גם עם הא זו. ומכאן, שאף על פי ששומרון

כתובה במקרא תמיד ללא הא-הידיעה — אין לאסור במוחלט את הגרסה „השומרון“.

מסקנה זו נאותה גם לגבי שמות אחרים, שגורלם בזמננו הוא כגורל השם שומרון. הנה השם כנרת הוא במקרא תמיד ללא הא-הידיעה, וברור לנו, שאין כנרת אלא שמה המיוחד של אותה ימה. בכל זאת מרבים כיום לדבר ולכתוב ולשיר על הכנרת, ויתר על כן: דומה שהגרסה עם ההא, לגבי אותה ימה, נפוצה כיום יותר והיא משמשת להבדלה בין המושבה והקיבוץ כנרת לבין הימה — הכנרת, ומבחינה זו אף יש בכך ברכה. דוגמאות נוספות: גולן וחורן כתובות במקרא ללא הא-הידיעה, והנה אנו רגילים לומר החורן, הגולן; ולכאורה מדוע לא נאמר כן, אם יש במקרא בצד בשן גם הבשן?

נסכם אפוא, ששמות מקומות, ובייחוד שמות מחוזות וחבלי ארץ, אפשר לגרוס גם בהא-הידיעה וגם בלא הא זו, בלי להקפיד על ההבחנה, אם הם שמות כלליים שהיו לפרטיים או שמות פרטיים מעיקרם. אך, כמובן, יש להיזהר מזרויות.

ב. תואר או סמיכות?

לציון צדדים או חלקים מסוימים של חבלי ארץ או מדינות נפוץ כיום בקרבנו הנוהג להשתמש בצורה של שם ותואר. לגבי חלקים של חבלים בארצנו אנו אומרים, למשל: הנגב הדרומי, העמק המרכזי, הגליל המערבי וכדומה; לגבי חלקים של מדינות ויבשות אנו אומרים אפריקה הדרומית,

גרמניה המזרחית, אמריקה הצפונית וכדומה. נוהג זה נפוץ גם בדיבור וגם בכתיבה ובדפוס.

שיקול הגיוני יביא אותנו למסקנה המוחלטת, כי נוהג זה מוטעה ומטעה. ניקח לדוגמא צירוף כמו הבית הדרומי. הרי השומע יעלה על דעתו קבוצת ביתם ויפנה במחשבתו אל הדרומי שבאותה קבוצה — בשלמותו. או אם נאמר התחנה המרכזית, הרי הכול יבינו, שהכוונה לכל התחנה, ולא למרכז זה של תחנה מסוימת. ובהתאם לכך, מה המשמעות ההגיונית של הנגב הדרומי? — שיש „נגבים” אחדים, והכוונה לאותו נגב שהוא דרומי. ומהו לכאורה העמק המרכזי? לא מרכזו של עמק-יזרעאל, כפי הכוונה המקובלת כיום, אלא איזה עמק שלט, שהוא מרכזי בנידון זה הבודק את משמע אוזניו לפי ההיגיון — אולי יטעה ויבין, שהכוונה לכל עמק יזרעאל, שהוא „מרכזי” בארצנו!

וכן לגבי מדינות ויבשות. מן השם אפריקה הדרומית משתמע, שיש אפריקות אחדות — אחת דרומית, אחת צפונית, אחת מזרחית ועוד — והרי אין חולק על כך, שאפריקה היא יבשת אחת. אולי יש הצדקה לאמריקה הצפונית ואמריקה הדרומית, שכן יש מדברים של „שתי האמריקות”; אך מי שאינו מכיר בשלוש אמריקות — מן הדין שיימנע מלגרוס „אמריקה המרכזית”. ולגבי מדינות, ייתכן שיש הצדקה לגרמניה המזרחית ולגרמניה המערבית, שכן כיום הן אמנם שתי מדינות נפרדות. וכן קוריאה הצפונית לעומת קוריאה הדרומית, שהן שתי מדינות. אך אין הצדקה לאיטליה הדרומית ואיטליה הצפונית, למשל, שכן איטליה כולה מדינה אחת היא.

במקרא אין לנו שום אסמכתה להתיר את הנוהג המקובל כיום, זה שההיגיון שולל אותו, כמבואר לעיל. אולם בתקופת המשנה נתהוותה בלשוננו פרצה מסוימת בנידון זה, והיא מאלצת אותנו לשנות במקצת את משפטנו.

מאז ימי המשנה שגורים בפינו הגליל העליון והגליל התחתון, כאילו יש שני גלילים, אחד עליון ואחד תחתון. הרי מימי קדם ועד היום אין חולק על כך, שהגליל אחד הוא, ו"העליון" ו"התחתון" הם שני חלקים שלו. אמנם ייתכן שחז"ל ראו אותם כשניים, שכן שני החלקים נבדלים זה מזה באופן בולט ביותר, אבל גם הם לא גרסו מעולם "גלילים" בפירוש. ובכן, אם מותרים הגליל העליון והגליל התחתון, כחלקיו של אותו גליל, מדוע לא יותרו גם הגליל המזרחי והגליל המערבי? ואם לגבי הגליל כן, מדוע לא לגבי חבלי ארץ אחרים ולגבי מדינות ויבשות?

מסתבר אפוא, שיש צד של היתר לנוהג הקיים; אך בכל זאת, בגלל הסיבה ההגיונית האמורה לעיל, אין ספק שהוא בלתי רצוי, ומוטב להתרחק ממנו ככל האפשר. במקום הצורה של שם ותואר מוטב לנקוט צורת סמיכות. מה פשוט מלומר דרום הנגב, מרכז העמק, מערב הגליל וכדומה? או לגבי יבשות — צפון אפריקה, מרכז אירופה וכדומה? או לגבי מדינות — דרום איטליה, צפון סין וכדומה? על כל פנים, כשנאמר למשל דרום הכרמל, יבינו הכול, שהכוונה לסביבות זכרון-יעקב; ואילו כשנאמר הכרמל הדרומי, עלול מישהו לחפשו במדבר יהודה, כי הרי גם שם היה "כרמל"...